

MOSES GASTER ȘI LAZĂR ȘĂINEANU: PROBLEMA DUBLEI IDENTITĂȚI

Maria PAȘCALĂU

Universitatea de Vest din Timișoara

maria.nicolescu79@e-uvt.ro

Moses Gaster and Lazăr Șăineanu: The Question of Double Identity

In the 1880s, as a result of the acculturation process, a generation of elite Jewish intellectuals became active, who promoted the idea of Romanian Jewish identity and came to make significant contributions to Romanian science and culture. The present paper aims to study the question of double identity concerning the generation of Romania's acculturated Jewish intellectuals in the late 19th century, by analyzing two representative cases: Moses Gaster, a moderate assimilationist with Jewish nationalist tendencies, and Lazăr Șăineanu, who came to adopt a radical form of assimilation by converting to Christianity. This research will be undertaken from an interdisciplinary approach that includes cultural, historical, and political perspectives. The question of double identity regarding the two Jewish intellectuals will be related to aspects of their biographical trajectory, with a focus on their personal and professional backgrounds, on the relationship with the Jewish community and religious life, on cultural and scientific concerns, as well as on integration issues. By following the personal and cultural destinies of the two Jewish intellectuals, this paper aims to emphasize the impact of their work on both Romanian and Jewish cultures and to reveal the main difficulties that the whole generation they represented had to face by assuming the Romanian Jewish identity: increase in anti-Semitism, hostile reactions coming from the cultural and political authorities, rejection of integration, the pressure of the Romanian culture with ethnic-national identity tendencies on their Jewish identity.

Keywords: *acculturation; culture; integration; Jewish intellectuals; Romania.*

Introducere

La începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, comunitatea evreiască din Vechiul Regat, aflată până în acel moment într-o relativă izolare, începea să se deschidă spre mediul românesc majoritar, sub influența unor factori de natură economică și culturală. Noile posibilități de dezvoltare economică a României, care dobândise acces la piața europeană după Tratatul de la Adrianopol (Voicu 2005: 164), au făcut posibilă integrarea evreilor în societatea românească, în primul rând, la acest nivel (Fărcășan 2000: 71). La nivel cultural, integrarea a fost posibilă doar după momentul pașoptist, când cultura română a început să treacă printr-o etapă de renaștere. Înființarea instituțiilor culturale, conturarea formei literare a limbii naționale, dobândirea de către scriitori în epoca pașoptistă și post-pașoptistă a unui capital de prestigiu au constituit o parte dintre motivele care au determinat implicarea elitei intelectuale evreiești în procesul de construire a culturii române moderne (Voicu 2005: 164-165). Din momentul în care cultura română începe să devină atractivă pentru comunitățile evreiești „se inițiază un proces accelerat de aculturație, neîntrerupt nici de criza emancipării, nici de pătrunderea ideilor socialiste și sioniste ori de intensificarea emigrației”, precizează Simona Fărcășan (2000: 74). Fenomenul de aculturație

a evreilor din Principate a debutat concomitent cu procesul de modernizare și a fost influențat nu numai de interacțiunea cu societatea românească, ci și de ideile Haskalei, mișcarea iluministă de emancipare a evreilor (Fărcășan 2004: 122).

Pătrunderea ideilor Haskalei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în comunitățile evreiești din România, precizează Lya Benjamin, a fost însoțită de un program de aculturație elaborat de către cei mai importanți susținători ai acestei mișcări și a avut drept rezultat formarea unei elite intelectuale evreiești, care a adus importante contribuții în limba română la dezvoltarea unor domenii precum filologia, filozofia sau științele (2010: 42). Dacă în anii 1850-1860 numărul adeptilor Haskalei era destul de redus, intelectualitatea evreiască fiind interesată până în acel moment în principal de problematica religioasă, acest număr avea să crească spre sfârșitul secolului, când a devenit activă o generație de intelectuali evrei de expresie română, din care au făcut parte Moses Gaster, Lazăr Șăineanu, H. Tiktin, David Emanuil, A. S. Gold, Iulius Popper, frații Elias, Moses și Wilhelm Schwarzfild și alții (Benjamin 2003: 251; Voicu 2005: 176).

Trăsătura definitorie a acestei generații a fost, apreciază Simona Fărcășan, asumarea „unei duble apartenențe”, „a unei duble loialități”, atât față de comunitățile din care proveneau și față de tradiția iudaică moștenită, cât și față de societatea română în care aspirau să se integreze și la a cărei dezvoltare erau dispuși să participe (2000: 74). Integrarea socială și culturală în mediul românesc a acestor intelectuali a implicat un proces de redefinire identitară constând în adoptarea unei duble identități, de evreu român. Însă acest statut a fost contestat de o parte a societății românești, care a tratat cu ostilitate integrarea evreilor (Voicu 2005: 172).

Apariția ideii de dublă identitate în cercurile intelectuale evreiești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost cercetată de George Voicu, Lucian-Zeev Herșcovici, Lya Benjamin și Simona Fărcășan. Articolul de față se situează în continuarea acestor cercetări și își propune să investigheze problema dublei identități la generația de intelectuali evrei de expresie română de la sfârșitul secolului al XIX-lea, pornind de la două cazuri reprezentative: Moses Gaster și Lazăr Șăineanu.

Studierea problematicii dublei identități la două dintre cele mai cunoscute nume ale intelectualității evreiești scoate în evidență principalele problemele cu care s-a confruntat întreaga generație pe care aceste nume o reprezintă: respingerea integrării, emergența unor noi forme de antisemitism îndreptate împotriva evreilor aculturați (Voicu 2005: 183), tendința culturii române de a se defini pe criterii etno-naționale, excluzând elementele considerate a fi „străine” de acest deziderat.

Dubla identitate: de la Iuliu Barasch la Moses Gaster și Lazăr Șăineanu

Ideea dublei identități a fost vehiculată printre primii *maskilimi*, susținători ai Haskalei, ajunși în Principatele Române din Galiția, însă nu a dobândit o formă coerentă decât în paginile ziarului „Israelitul Român”, condus de Iuliu Barasch, unul dintre cei mai cunoscuți *maskilimi* din spațiul românesc, afirmă Lucian-Zeev Herșcovici (2018: 5-6). În concordanță cu dezideratele Haskalei, Iuliu Barasch a susținut integrarea evreilor în mediul românesc prin adoptarea limbii și a normelor socioculturale ale populației majoritare. Ideile sale s-au concretizat, printre altele, în deschiderea primei școli evreiești cu predare în limba română (1851) și în publicarea ziarului „Israelitul Român” (1857), periodic bilingv (român-francez) (Voicu 2005: 170-173).

Construirea unei noi identități a fost adusă în discuție în paginile „Israelitului Român” în preajma Conferinței de la Paris (1858), eveniment cu ocazia căruia, precizează Simona Fărcășan, se spera soluționarea „chestiunii evreiești”, odată cu acordarea drepturilor istorice revendicate de

Principatele Române (2001: 85). Încă din primul număr, li se sugera cititorilor că posibilitatea obținerii drepturilor civile și politice pentru evreii din spațiul românesc impunea o schimbare identitară în conformitate cu statutul de cetățean român la care aspirau, fără să se renunțe la esența identității evreiești, religia mozaică:

„[...] acest jurnal va fi o călăuză arătându-le calea ce trebuie să urmeze, că trebuie să îmbrățișeze și ei idei progresive și folositoare țării, a’și dobândi simpatia concetățenilor d’alte ginte și că, în armonie cu reforma legilor politice, care aștept, trebuie să introducă și ei niște reforme în obiceiurile și ideile lor, în cât nu atinge fundamentul religiei” (Barasch 1857 in Fărcășan 2001: 85).

Statutul de *israelit român* presupunea, în accepțiunea lui Iuliu Barasch, pe de o parte, calitatea de bun cetățean, integrat în societatea română modernă și, pe de altă parte, pe aceea de bun evreu, fidel iudaismului, incluzând, după cum afirmă Lucian-Zeev Herșcovici, „atât elemente culturale, cât și politice” (2018: 6).

În ciuda refuzului emancipării, precizează același autor, ideea dublei identități a fost preluată în mod automat de a doua generație de *maskilimi*, reprezentată de intelectualii evrei de expresie română de la sfârșitul secolului la XIX-lea, frații Elias, Moses și Wilhelm Schwarzfild, Lazăr Șăineanu, Moses Gaster, K. Lippe, M. Beck, A. Taubes și alții, grupați în jurul revistei „Anuar pentru Israeliti” și al săptămânalului „Fraternitatea”. Născuți în România, educați în școlile publice românești și în școlile româno-israelite moderne, acești intelectuali erau adepții unui asimilaționism moderat și susținători ai ideii de dublă identitate (Herșcovici 2018: 11-17). După modificarea din 1879 a articolului 7 din Constituție, prin care se acorda evreilor naturalizarea individuală în locul emancipării colective, în cercurile elitei intelectuale evreiești s-a readus în discuție problema dublei identități, apărând astfel două tendințe radical opuse: asimilaționismul și naționalismul. Adepții naționalismului susțineau ideea renunțării la dubla identitate, la lupta pentru emancipare și vedeau ca unică soluție a problemei evreiești emigrarea în Palestina, în timp ce asimilaționistii subliniau importanța rămânerii în țară și integrarea evreilor în societatea românească (Herșcovici 2018: 15-16).

Figuri emblematice ale generației de intelectuali evrei de la sfârșitul secolului la XIX-lea, Moses Gaster și Lazăr Șăineanu au fost, inițial, adepții unui asimilaționism moderat, însă au ajuns să se îndrepte în direcții diferite: Moses Gaster spre sionism, iar Lazăr Șăineanu spre o formă radicală de asimilaționism care a implicat convertirea la creștinism (Herșcovici 2018: 18-20). Circumstanțele care au dus, în cazul celor doi intelectuali, la regândirea ideii de dublă identitate pot fi identificate urmărind în biografia celor două personalități aspecte precum traseul educațional, integrarea culturală și socială, raportarea la iudaism, atitudinea față de problematica evreiască, preocupările în direcția ambelor culturi.

Afirmarea în cultura română și reacțiile societății românești

Moses Gaster (1856-1939) provenea dintr-o familie renumită și înstărită din București. Mama fusese descendenta unei importante familii hasidice din Berdichev. Bunicul se ocupase de comerțul cu textile, iar tatăl, neinteresat de afacerile familiei, intrase în diplomatie și ajunsese consulul Olandei în România (Rabinovitch 2015). A frecventat o școală confesională evreiască și câteva licee din București. Și-a încheiat studiile în România susținându-și bacalaureatul în 1873, la Colegiul „Sf. Sava” unde învățase în ultimii ani de liceu, menționează Eugen Pavel (2012: 130). S-a înscris la Seminarul Teologic Evreiesc din Breslau pentru a-și completa studiile religioase și a urmat în același timp cursurile Universităților din Breslau și Leipzig. La Universitatea din Leipzig,

Moses Gaster și-a susținut doctoratul în 1877 cu o teză având ca subiect fonetica limbii române din perspectivă istorică (Pavel 2012: 130). Educația primită la Seminarul Teologic de la Breslau a fost influențată de ideile mișcării „Wissenschaft des Judentums” care promova abordarea științifică a iudaismului sub toate aspectele sale: istoria evreilor, folclor, limbă, literatură, filozofie etc. (Rabinovitch 2015).

La întoarcerea în România în anul 1880, Moses Gaster a început să frecventeze Cenaclul *Junimii* bucureștene și a fost invitat să țină cursuri de literatură română și mitologie comparată în calitate de privat-docent la Universitatea din București (Gaster 1998: 68; Pavel 2012: 131). A fost membru al Societății Geografice și al Ateneului Român, unde ținea conferințe (Podoleanu 1935: 125). Activitatea lui Moses Gaster în spațiul cultural românesc este menționată de Eugen Pavel în schița de portret *M. Gaster și literatura veche* din volumul *Arheologia textului* (2012). Încă din timpul studiilor universitare a publicat în presa românească studii filologice și de folclor. A debutat, în 1876, în revista „Columna lui Traian” condusă de B. P. Hasdeu și a continuat să publice în următoarea perioadă același tip de articole în „Contemporanul”, „Convorbiri literare”, „Națiunea”, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, „Revista literară”, „Românul”, „Transilvania”. Cu toate acestea, lucrările cu cel mai mare impact asupra cercetării în domeniul filologiei române rămân *Literatura populară română*, o lucrare cu caracter novator, în care analizează cărțile populare pornind de la teoriile lui B. P. Hasdeu, publicată la București în anul 1883 și *Chrestomație română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI-XIX), dialectale și populare*, publicată în anul 1891 la Leipzig și la București, în care autorul și-a propus să studieze, având în vedere textele selectate, evoluția istorică a limbii române literare. Ca urmare a publicării lucrării *Chrestomație română*, i-a fost acordată medalia „Bene Merenti”, clasa I de către regele Carol I. În afara ideilor lansate de Moses Gaster în legătură cu evoluția limbii române literare, importanța acestei lucrări constă tocmai în selecția textelor care vor constitui pentru o perioadă îndelungată de timp un instrument de lucru pentru filologi. În ciuda expulzării sale în anul 1885, contribuția sa în domeniul cercetării filologice a fost recunoscută de o parte dintre figurile publice marcante ale României, astfel că în 1929 a fost ales membru de onoare al Academiei Române (Pavel 2012: 130-136). Însă studiile sale în care a abordat probleme etimologice, *Stratificarea elementului latin și Nomenclatura topică a județului Vâlcea*, nu au fost pe placul adeptilor ideologiei naționaliste și ai teoriilor latiniste, în special al lui Dimitrie Sturdza, care s-a implicat direct, în calitate de ministru în guvernul liberal, în expulzarea lui Moses Gaster (Gaster 1998: 95-98).

Eliezer ben Moshe Schein, cunoscut mai târziu ca Lazăr Șăineanu, s-a născut în 1859 la Ploiești într-o familie modestă de evrei și a fost educat atât după modelul practicat în școlile tradiționale evreiești, cât și în școlile moderne (Herșcovici 2018: 21). A urmat școala primară și gimnaziul la Ploiești, liceul la București, iar în clasele a VI-a și a VII-a a studiat în particular (Podoleanu 1936: 253). După cum menționează George Voicu, Lazăr Șăineanu a fost absolvent al Universității din București, obținându-și licența în litere în anul 1887 cu o lucrare intitulată *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, în care a analizat modificările semantice ale cuvintelor la trecerea din registrul religios în cel laic. Publicarea lucrării la Tipografia Academiei Române cu o prefață în care B. P. Hasdeu, unul dintre profesorii săi de la Universitate de care devenise foarte apropiat, elogiază caracterul înalt științific al lucrării și obținerea premiului Hillel al Universității au reprezentat confirmarea importanței acestei lucrări în cercetarea lingvistică românească (Voicu 2008: 11-12). Premiul Hillel fiind însoțit de acordarea unei importante sume de bani, Lazăr Șăineanu și-a permis să studieze doi ani în Franța și în Germania. În Franța, a studiat limbile balcanice, iar în Germania, la finele celor doi ani de studiu, a obținut doctoratul în filologie

la Universitatea din Leipzig cu teza *Les jours d'emprunt ou les jours de la vieille*, o lucrare de folclor comparat, elogiată în țară de Al. Odobescu (Voicu 2008: 12).

Întors în țară în 1889, după obținerea doctoratului, a fost numit, la cererea lui Hasdeu, suplinitor la catedra de filologie comparată din cadrul Facultății de Litere din capitală, însă fără a fi remunerat, fiind evreu fără cetățenie română (Voicu 2008: 13). A fost astfel nevoit să predea latină și germană la școlile din București (Podoleanu 1936: 254). În 1890 a fost numit profesor la Universitate de către ministrul C. Arion pe un post de istorie și literatură română, însă a fost obligat să demisioneze în urma protestelor organizate de V. A. Urechia împotriva numirii sale (Podoleanu 1936: 254; Voicu 2008: 14-16). În aceste proteste au fost antrenați profesori universitari, studenți, chiar foști profesori din liceu ai lui Lazăr Șăineanu, care au susținut ideea că un evreu fără cetățenie română, „un străin”, nu este îndreptățit să predea istoria românilor. În realitate, V. A. Urechia, profesor la Universitate, viza acest post inclus în catedra pe care chiar el o concepușe (Voicu 2008: 14-16).

În ciuda respingerii din mediul universitar, și-a urmat preocupările legate de filologie și folclor și a publicat în următorii ani o serie de volume de importanță majoră pentru cultura română: *Raporturile dintre gramatică și logică* (1891), *Ioan Eliade Rădulescu ca gramatic și filolog* (1892), *Istoria filologiei române*, cu o prefață de B. P. Hasdeu (1892), *Basmele române* (1895), volum premiat de Academia Română (Podoleanu 1936: 254). Valorosul său *Dicționar Universal al Limbei Române* (1896) a fost prima lucrare de acest fel din spațiul cultural românesc și va ajunge să fie retipărit în numeroase ediții (Voicu 2008: 34). Interesul pentru filologia și folclorul din România s-a manifestat de la începutul carierei sale de cercetător. Încă din 1883, perioadă în care a hotărât să-și românezeze numele, a publicat studii în „Columna lui Traian”, condusă de B. P. Hasdeu, în „Revista pentru istorie, filologie și arheologie”, condusă de Grigore Tocilescu, și în „Convorbiri literare” (Podoleanu 1936: 253-254).

Unul dintre studiile publicate în „Convorbiri literare”, *Jidovii sau Tătarii sau Uriașii*, care urmărea explicarea echivalenței semantice a termenilor din titlu, făcând referire la tătarii (khazarii) din spațiul românesc convertiți la iudaism în secolul al VIII-lea, a fost interpretat în mod tendențios de V. A. Urechia și folosit în campania de defăimare dusă în scopul împiedicării naturalizării lui Lazăr Șăineanu, notează George Voicu (2008: 19-20). Ca urmarea a acestei campanii, în care autorul articolului era acuzat că susține înțâietatea evreilor în Dacia, cererea de naturalizare depusă de Lazăr Șăineanu încă din toamna anului 1889, în speranța obținerii unui post la Universitate, a fost respinsă în Senat la sfârșitul anului 1891 (Voicu 2008: 21). Timp de 12 ani, până la decizia luată de Lazăr Șăineanu de a se expatria, cererea acestuia de naturalizare a fost tergiversată, a primit aprobări și respingeri succesive, fie în Comisia de indigenat, fie în Senat sau în Cameră (Sainéan 1901: 48).

În lucrarea *Radiografia unei expatrieri: cazul lui Lazăr Șăineanu*, George Voicu punctează etapele „dramei încetățenirii” (2008: 17). Dorința lui Lazăr Șăineanu de a obține un post la Universitatea din București a fost considerată de către unele figuri publice importante, multe dintre acestea activând în spațiul cultural și politic românesc, o ofensă, drept care s-a ajuns la eliminarea acestuia din sistemul de învățământ autohton. În 1895, anul în care Senatul i-a respins din nou cererea de naturalizare, Spiru Haret, ministrul de atunci al Instrucțiunii Publice, i-a desființat cursul pe care îl ținea la un liceu din capitală. Rămas fără singura sa sursă de venit, Lazăr Șăineanu a fost obligat să părăsească România. Cele mai dure lovituri le-a primit însă din partea celor pe care îi considerase apropiații săi. B. P. Hasdeu, mentorul și protectorul său până în acel moment, dar și un antisemit declarat, a acceptat, în momentul pensionării, să-i fie desființată catedra pe care Lazăr Șăineanu spera să o obțină și pentru care, în încercarea de a obține naturalizarea, a făcut gestul

extrem, convertindu-se la creștinism în noiembrie 1899, la întoarcerea în țară. Nașul său de botez, Take Ionescu, care-i promisese tot sprijinul în obținerea naturalizării în calitate de ministru al Instrucțiunii Publice, a ajuns în cele din urmă să-l abandoneze, ba chiar să contribuie la respingerea cererii de către Adunarea Deputaților în ședința din 15 decembrie 1900. Discuțiile din Cameră și din Senat pe marginea cererii de naturalizare a lui Lazăr Șăineanu au fost însoțite de atacuri dure împotriva sa, extinse în presă, care urmăreau să-i conteste meritele profesionale. Nicolae Iorga, într-un atac lansat după respingerea cererii de naturalizare, ajunge să-i conteste chiar calitatea de bun cunoscător al limbii române. Atitudinea ostilă din mediul politic față de Lazăr Șăineanu s-a reflectat și în mediile intelectuale, astfel încât lucrarea sa în trei volume, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, apărută în 1900, nu a obținut premiul sperat de autor din partea Academiei Române, fiind preferată o lucrare intitulată *Istoria cailor*. Întregul șir al umilințelor, al ostilităților și al respingerilor suferite de Lazăr Șăineanu a contribuit la decizia acestuia de a se expatria, astfel că în aprilie 1901 a părăsit România pentru a se stabili în Franța (Voicu 2008: 17-58, *passim*).

Așadar, integrarea celor doi intelectuali evrei, Moses Gaster și Lazăr Șăineanu, în cultura română, în calitate de intelectuali români, s-a realizat doar parțial și a fost facilitată de interesul acestora pentru studierea filologiei și a folclorului din România, aspect considerat de către autoritățile culturale și politice ca o dovadă de patriotism, precum și de situarea unei părți a muncii lor de cercetare în continuarea direcției stabilite de nume cu prestigiu în spațiul cultural românesc, precum B. P. Hasdeu. Respingerea a venit în momentul în care au fost percepuți ca un pericol pentru cultura română, ca un element străin, intruziv de către adepții curentului etno-naționalist, printre care se regăseau nume ca V. A. Urechia, Nicolae Iorga și chiar B. P. Hasdeu. Vehemența cu care a fost respins Lazăr Șăineanu a fost motivată de adversarii săi tocmai prin intenția de a-i bloca accesul la un post în mediul universitar, poziție din care ar fi putut influența gândirea viitorilor intelectuali români.

Problematika evreiască și iudaismul

În spațiul culturii iudaice, Moses Gaster și Lazăr Șăineanu au publicat o serie de studii și articole cu nuanțe polemice, sociale și educative în sprijinul programului cultural elaborat de intelectualii celei de-a doua generații de *maskilim*, grupați în jurul celor mai importante periodice și societăți culturale evreiești, program care a reluat obiectivele primei generații de *maskilim*: autoemanciparea și dobândirea drepturilor civile și politice (Fărcășan 2004: 221). Studiile și articolele publicate în paginile acestor reviste au încercat să reconstituie patrimoniul cultural al evreilor, văzut într-o permanentă conexiune la cultura universală (Fărcășan 2004: 222), și să sprijine cu argumente din sfera istorică revendicarea statutului de cetățean cu drepturi egale pentru evreii din spațiul românesc (Herșcovici 2018: 16).

O mare parte a studiilor dedicate de Moses Gaster comunității din care provenea se regăsesc în „Anuar pentru Israeliti”, una dintre cele mai importante reviste evreiești de cultură, și acoperă diverse arii din domeniul științelor umaniste, precum istoria poporului evreu, a literaturii ebraice sau a persecuțiilor (Stanciu 2001: 59). Studiile sale de folclor comparat publicate în același periodic, *Lilith și cei trei îngeri* (1881), *Legende talmudice și legende române* (1882), *O poveste talmudică în literatura română* (1882), *Îngerul și săhastrul* (1888), o mărturie a formării sale intelectuale în spiritul „Wissenschaft des Judentums”, evidențiază rolul jucat de evrei în răspândirea legendelor și a poveștilor dinspre cultura orientală înspre cultura europeană, respectiv cultura română, încercând să stabilească o legătură între cele două culturi de care simțea că aparține

și pe care Moses Gaster nu le vedea ca fiind incompatibile (Stanciu 2001: 59-60). Ideea circulației temelor și a motivelor folclorice, reluată în lucrarea *Rumanian Bird and Beast Stories* (1915), a venit în sprijinul unei alte idei emise de Moses Gaster, și anume că folclorul unei țări nu este nici izolat, nici exclusiv indigen (Rabinovitch 2015), demontând afirmațiile celor care susțineau că folclorul reprezintă un factor de specificitate al unei națiuni. De-a lungul carierei sale de cercetător, Moses Gaster a susținut constant întâietatea argumentării științifice împotriva celor care foloseau folclorul și filologia pentru a-și construi discursul naționalist (Rabinovitch 2015), căci, așa cum nota în finalul studiului *Îngerul și săhastrul*, „știința și dragostea pentru tot ce este frumos și înalt nu cunoaște nici patrie, nici naționalitate, numai omenirea în întregul ei.” (Gaster 1888: 152).

Activ în societatea și în cultura română, Moses Gaster nu și-a pierdut niciun moment interesul pentru tot ce a însemnat iudaism sau viață comunitară. În scopul promovării iudaismului, Moses Gaster a susținut conferințe și a publicat articole și manuale pentru școlile evreiești, căci pentru intelectualul evreu cu studii rabinice, credința reprezenta un mijloc de afirmare a culturii și a inteligenței, după cum constată Leon Volovici analizându-i memoriile (2007: 140-142). Emanciparea culturală, civilă și politică a evreilor din Principate a rămas o preocupare constantă a lui Moses Gaster. Încă din perioada studiilor la Breslau, notează Simon Rabinovitch (2015), a devenit un susținător al cauzei evreilor din România și, din acest motiv, în 1878, s-a implicat în activitățile organizațiilor internaționale evreiești care au negociat condiționarea obținerii independenței României de acordarea emancipării. La întoarcerea în țară, a criticat în presă măsurile legislative discriminatorii și a devenit adept al mișcării pre-sioniste Hovevei Zion (Rabinovitch 2015). Unul dintre periodicele în care Moses Gaster își exprima dezacordul față de modul în care autoritățile tratau evreii a fost săptămânalul „Fraternitatea” (Gaster 1998: 66). „Fraternitatea”, la care a colaborat, alături de Elias și Moses Schwarzfild, Lazăr Șăineanu și alții, a apărut din 29 iunie 1879, la București, în contextul discuțiilor despre modificarea articolului 7 din Constituție și marca apariția presei politice în peisajul periodicelor evreiești în limba română, înscriindu-se în „seria gazetelor care se concentrează în principal pe revendicarea de drepturi politice pentru evreii din România, pe demonstrarea cu argumente din sfera istoriei, economiei, filosofiei a legitimității acestor cerințe în numele unui ideal de toleranță și de concivilitate”, după cum precizează Simona Fărcășan (2001: 93). Activitatea militantă pentru susținerea drepturilor civile și politice ale evreilor, criticarea în presă a legilor discriminatorii și demascarea abuzurilor în aplicarea acestor legi au constituit motivele pentru care, în baza *Legii asupra străinilor* din 1881, Moses Gaster a fost expulzat în 1885 împreună cu mai mulți intelectuali evrei (Iancu 1996: 231).

Lazăr Șăineanu și-a publicat primele studii istorice, biografice și filologice în periodicele evreiești de limbă română din epocă. A debutat în „Anuar pentru Israeliti”, ca mai apoi să colaboreze la ziarul „Fraternitatea” și la revista „Analele Societății Istorice Iuliu Barasch”, unde a semnat sub diferite nume: Eliezer ben Moșe, Lazar Schein și Lazăr M. Șăineanu (Podoleanu 1936: 253). Interesul său față de ideile promovate de *Haskala* a devenit evident în momentul publicării în 1880 a unei biografii a lui Moses Mendelssohn, teoreticianul acestei mișcări. În 1887 a publicat o altă monografie, a lui Jacob Psantir, primul istoric al comunităților evreiești din Principate (Herșcovici 2018: 21-22). Tot în anul 1887 apărea pentru prima dată, sub conducerea lui Moses Schwarzfild, publicația *Analele Societății Istorice Iuliu Barasch*, o revistă dedicată cercetării științifice în domenii precum istoria evreilor, folclorul, filologia, sociologia etc. Lazăr Șăineanu s-a alăturat din primul an de apariție colectivului de redacție al acestei reviste, care își propunea să respingă cu argumente științifice acuzațiile aduse împotriva evreilor de nume importante ale țării. Autorii articolelor publicate în această revistă voiau să combată acele voci care îi etichetau pe toți evreii ca fiind străini și, mai ales, să combată cu argumente științifice diferitele forme ale

antisemitismului în plină ascensiune. Moses Schwarzfild, prim-secretar al *Societății Istorice Iuliu Barasch*, considera că abordarea din punct de vedere politic a acestor probleme putea fi suspectată de subiectivism, astfel încât o abordare obiectivă a problematicii evreiești era de preferat (Schwarzfild 1887: 6-8). Interesul generației de intelectuali evrei de la 1878, generația din care făcea parte și Lazăr Șăineanu, pentru studiul istoriei evreilor se înscria în direcția deschisă de Jacob Psantir care căutase rădăcinile prezenței evreiești pe teritoriul românesc în Antichitate și în Evul Mediu, în încercarea de a demonstra că evreii din Principate nu erau străini, ci nativi, prin urmare, îndreptățiți să obțină cetățenia română, constată Lucian-Zeev Herșcovici (2018: 11).

Spre deosebire de Moses Gaster, care a protestat permanent în presa politică evreiască împotriva legislației discriminatorii și a abuzurilor comise împotriva evreilor de către autorități, Șăineanu a fost mai rezervat în această privință, considerând că o asemenea atitudine nu este potrivită unei cariere de cercetare științifică. Răspunsul dat de Lazăr Șăineanu lui V. A. Urechia, care îl acuza de lipsa de interes în ceea ce privește chestiunea națională, ar putea motiva lipsa de implicare politică în ambele direcții: „De 12 ani de când mă ocup cu studiul filologiei române, m-am ținut întotdeauna la distanță de discuțiile politice, și asta din motivul bine întemeiat că știința trebuie să rămână senină și să planeze deasupra unor astfel de preocupări.” (Sainéan 1901: 36)¹. Acțiunile sale de susținere a intereselor comunităților evreiești nu au depășit limitele argumentației științifice, însă nu au fost lipsite de importanță. Ultima lucrare valoroasă dedicată culturii iudaice a fost *Studiu dialectologic asupra graiului evreo-german* (1889) (Podoleanu 1936: 255), publicată în anul depunerii celei de-a doua cereri de naturalizare (Voicu 2008: 18).

Identitatea personală versus identitatea colectivă. Deciziile finale

După expulzarea din 1885, Moses Gaster s-a stabilit la Londra și a continuat să publice studii filologice și folclorice în sfera ambelor culturi, iudaică și română. Mare Rabin al comunității evreiești de rit sefard din Londra, Moses Gaster a rămas fidel iudaismului, căruia i-a dedicat în continuare o mare parte a studiilor sale (Fărcășan 2004: 231). În 1888, a refuzat propunerea lui Titu Maiorescu de a se întoarce în țară (Pavel 2012: 132), însă nu a rupt definitiv legăturile culturale cu România. Cele două lucrări importante ale lui Moses Gaster, *Chrestomathie roumaine/Chrestomație română* (1891) și *Rumanian Bird and Beast Stories* (1915), publicate după alungarea acestuia din țară sunt o dovadă a atașamentului față de cultura română și față de țara natală, atașament mărturisit într-o scrisoare publicată în „Neue Freie Presse”, la Viena, imediat după expulzarea sa:

„Eu însumi părăsesc fără mânie patria mea, pe care totuși nu voi înceta să o iubesc ca atare și durerea profundă cauzată de expulzarea mea se poate privi ca un mod în care această țară scumpă își prejudiciază interesele prin reglementările nefericite ale unui guvern și se discreditează în ochii străinătății” (Gaster 1998: 267).

În Anglia, Moses Gaster a devenit unul dintre cei mai importanți lideri ai mișcării sioniste și a fost direct implicat în elaborarea Declarației Balfour, prin care Guvernul Regatului Unit încuraja constituirea în Palestina a unui „așezământ național” pentru poporul evreu (Stanciu 2001: 54). Interesele comunității evreiești au prevalat întotdeauna pentru Moses Gaster. Motivând alegerea

¹ Tr.n., M.P.: «Depuis 12 ans que je cultive la philologie roumaine, je me suis toujours tenu à l'écart des discussions politiques, et cela pour la bonne raison que la science doit rester sereine, et planer au dessus de telles préoccupations.»

sionismului ca singura posibilitate rămasă de a susține interesele evreilor din toată lumea, mărturisirea:

„Pentru noi, a fost vorba de o mișcare politică, însuși punctul de sprijin al lui Arhimede pentru protecția și asistența evreilor răspândiți în întreaga lume. Un loc sau un centru care putea să pretindă să devină reprezentanța oficială a evreimii, să vorbească în numele ei, să abordeze un guvern de pe o poziție de egalitate și să apere cauza evreilor în lumea întreagă, având dreptul deplin și statutul necesar pentru a proceda astfel.” (Gaster 1998: 209)

În cazul lui Lazăr Șăineanu, tensiunile dintre identitatea personală și identitatea colectivă au avut drept consecință îndepărtarea de propria evreitate. Creștinarea a fost văzută de Lazăr Șăineanu ca o cale de a obține statutul de cetățean român și de a-i fi recunoscute în cele din urmă meritele profesionale în domeniul filologiei românești, căreia îi dedicase „tot entuziasmul tinereții sale și toată vigoarea vârstei adulte” (Sainéan 1901: VII)¹. După creștinare, Lazăr Șăineanu a abandonat problematica evreiască și iudaismul și nu și-a reluat preocupările în această direcție nici după stabilirea în Franța. Deși în scrierile sale autobiografice publicate după expatriere se declara „filolog român”, subliniind latura românească a identității sale, și își exprima sincer durerea profundă provocată de „excluderea definitivă [...] din sânul naționalității române” (Sainéan 1901: VII)², Lazăr Șăineanu a abandonat studiile filologice românești și s-a reorientat înspre studiile filologice și lingvistice din spațiul cultural francez, în încercarea de construire a unei alte identități în noul stat de adopție. Cazul lui Lazăr Șăineanu a anticipat, prin elemente precum relația controversată cu mentorul său antisemit sau înstrăinarea de ambele lumi, un alt caz de criză identitară, cel al scriitorului Mihail Sebastian.

Concluzii

Redefinirea identitară a evreilor din Principate s-a impus ca o condiție a emancipării culturale, politice și civile, din necesități exterioare, devenind pentru intelectualii evrei din această generație o realitate problematică cu care au fost nevoiți să se confrunte.

Asumarea dublei identități, de evreu român, de către cele două nume reprezentative ale intelectualității evreiești de la sfârșitul secolului al XIX-lea a avut impact nu numai asupra destinului lor personal și cultural, ci și asupra celor două culturi, iudaică și română. Dorința de afirmare în spațiul cultural românesc, în care munca lor avea o mai mare vizibilitate, a avut drept rezultat elaborarea unor lucrări de o importanță majoră pentru cercetarea filologică, lingvistică și folclorică din România, aflată în acel moment la început de drum, lucrări care ar fi trebuit să le asigure locul cuvenit în elita culturală și științifică din țara natală. În același timp, Moses Gaster și Lazăr Șăineanu s-au implicat în procesul de emancipare culturală a evreilor și în reconstituirea patrimoniului cultural evreiesc. Deși participarea la dezvoltarea celor două culturi s-a desfășurat, în general, în paralel, au existat și încercări de creare a unui dialog cultural între cele două lumi. Însă partea română a respins dialogul dintre cele două culturi, precum și participarea intelectualilor evrei la edificarea culturii române moderne. Excluderea a venit în contextul apariției unui nou tip de antisemitism îndreptat, după cum precizează George Voicu, împotriva evreilor aculturați (2005: 183), văzuți ca un pericol, *un cal troian*, în termenii lui V. A. Urechia (Voicu 2008: 26), un factor

¹ Tr.n., M.P.: «tout l'enthousiasme de sa jeunesse et toute la vigueur de son âge mûr».

² Tr.n., M.P.: «l'exclusion définitive d'un philologue roumain du sein de la nationalité roumaine ».

de denaturare a culturii române aflate în plin proces de constituire după criteriile identitare etno-naționale.

Integrarea parțială urmată de respingerea integrării, contestarea meritelor profesionale, ostilitatea ridicată din mediul cultural și politic, îndepărtarea din țară, toate acestea i-au obligat să reconsidere ideea de dublă identitate și să se îndepărteze de asimilaționismul moderat de la care au pornit. Dificultățile întâmpinate de Moses Gaster și Lazăr Șăineanu în asumarea dublei identități culturale, precum și alegerile pe care au fost nevoiți să le facă la finalul carierei lor în România scot la iveală principalele probleme ale generației de intelectuali evrei aculturați de la sfârșitul secolului la XIX-lea și prefigurează dramele identitare ale scriitorilor evrei de limbă română din prima jumătate a secolului următor.

Referințe bibliografice:

- BARASCH, Iuliu, 1857: *De ce există jurnalul Israelitul Român*, în „Israelitul Român”, nr. 1.
- BENJAMIN, Lya, 2003: *Moses Mendelssohn. Ecouri evreo-române*, în Moses Mendelssohn, *Ierusalim sau despre puterea religioasă și iudaism*, București, Editura Hasefer.
- BENJAMIN, Lya, 2010: *Integrare și respingere. Cazul dublei identități la evreii din România*, în Liviu Rotman, Camelia Crăciun, Ana-Gabriela Vasiliu, *Noi perspective în istoriografia evreilor din România*, București, Editura Hasefer, p. 42-47.
- FĂRCĂȘAN, Simona, 2000: *Haskalah: Iluminismul evreiesc (1750-1880)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai Historia”, nr. 1-2, p. 47-75.
- FĂRCĂȘAN, Simona, 2001: *Presa evreiască în limba română (1857-1900)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai Historia”, nr. 1-2, p. 81-105.
- FĂRCĂȘAN, Simona, 2004: *Între două lumi. Intelectuali evrei de expresie română în secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene.
- GASTER, Moses, 1888: *Îngerul și săhastrul*, în „Anuar pentru Israeliți”, anul al XI-lea, p. 133-152.
- GASTER, Moses, 1998: *Memorii, Corespondență*, Ediție îngrijită și adnotată de Victor Eskenasy, București, Editura Hasefer.
- HERȘCOVICI, Lucian-Zeev, 2018: *The Maskilim of Romania and The Question of Identity: “The Romanian Israelites”*, în „Analele Universității din București”, Seria Științe Politice, nr. 1, p. 5-26.
- IANCU, Carol, 1996: *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer.
- PAVEL, Eugen, 2012: *M. Gaster și literatura veche*, în Eugen Pavel, *Arheologia textului*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, p. 130-137.
- PODOLEANU, S., 1935: *60 Scriitori români de origine evreească*, Vol. I, București, Editura Slova.
- PODOLEANU, S., 1936: *60 Scriitori români de origine evreească*, Vol. II, București, Editura Bibliografia.
- RABINOVITCH, Simon, 2015: “A Bridge to the East: Moses Gaster as a Romanian Folklorist”, în *BEROSE – International Encyclopedia of the Histories of Anthropology*, Paris.
- SAINÉAN, Lazare, 1901: *Une carrière philologique en Roumanie. Les péripéties d’une naturalization. Mémoire auto-biographique*, Bucarest, Librairie-éditeur Émile Storck.
- SCHWARZFELD, Moses, 1887: *Raportul domnului prim-secretar*, în „Analele Societății Istorice Iuliu Barasch”, anul I, p. 6-15.
- STANCIU, Măriuca, 2001: *A Promoter of the Haskala in Romania – Moses Gaster*, în „Studia Hebraica”, nr. 1, p. 53-62.
- VOICU, George, 2005: *Aculturarea evreilor din spațiul românesc sau despre drama dublei identități culturale*, în „Studia Hebraica”, nr. 5, p. 161-185.
- VOICU, George, 2008: *Radiografia unei expatrieri: cazul lui Lazăr Șăineanu*, București, Ministerul Culturii și Cultelor, Caietele Institutul Național pentru Studiul Holocaustului din România „Elie Wiesel”, nr. 1.
- VOLOVICI, Leon, 2007: *Moses Gaster and Ronetti-Roman – Two Romanian Jewish Intellectuals facing Modernization*, în „Studia Judaica”, XV, p. 137-147.

Resurse online:

<http://www.berose.fr/?A-Bridge-to-the-East-Moses-Gaster-as-a-Romanian-Folklorist&lang=fr#nh4> [Accesat la 23.11.2019].

https://data.bnf.fr/fr/12291927/lazare_sainean/ [Accesat la 08.12.2019].

https://data.bnf.fr/fr/12657907/moses_gaster [Accesat la 13.12.2019].